

15. ΑΝΑΣΚΑΦΑΙ ΣΠΑΡΤΗΣ

Αί διεξαχθεῖσαι κατὰ τὸ ἔτος 1962 ἀνασκαφικαὶ ἐργασίαι δύνανται νὰ λεχθῆ ὅτι ἀπέδωσαν λίαν ἐνδιαφέροντα ἀποτελέσματα, παρὰ τὸ γεγονός ὅτι περισσότερα ἔθεσαν ἢ ἔλυσαν τὰ προβλήματα.

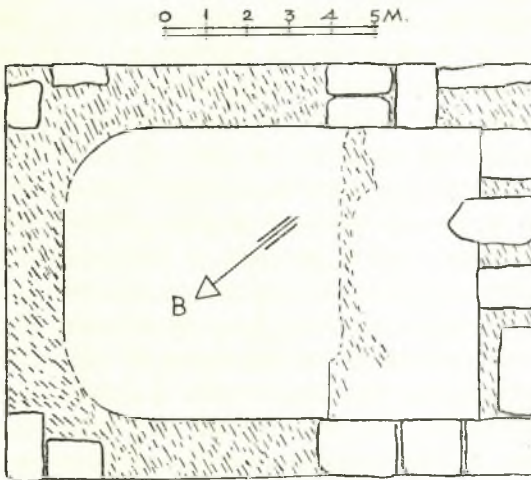
Ἀμύκλαι. Αἱ περὶ τὴν ἐκκλησίαν τῆς Ἁγίας Παρασκευῆς ἔρευναὶ συνεχίσθησαν διὰ μικρῶν τομῶν πρὸς τὰς τρεῖς πλευράς, ἀνατολικήν, βόρειον καὶ νοτίαν, ἄνευ σημαντικῶν εὐρημάτων καὶ κυρίως ἄνευ ἀποτελέσματος σχετικῶς πρὸς τὴν θέσιν τοῦ ἱεροῦ τῆς Ἀλεξάνδρας καὶ τοῦ Ἀγαμέμνονος. Ὁ χῶρος οὗτος πάντως εἶχε κατοικηθῆ ἀπὸ τῶν γεωμετρικῶν μέχρι καὶ τῶν ἑλληνιστικῶν χρόνων, ἀκόμη δὲ καὶ κατὰ τὴν βυζαντινὴν περίοδον. Διὰ τὸ ζητούμενον ἱερὸν μένουσιν, μετὰ τὰς ἐργασίας, μόνον δύο πιθανότητες: Ἡ νὰ εὐρίσκειται κάτωθεν ἀκριβῶς τοῦ ναοῦ τῆς Ἁγίας Παρασκευῆς ἢ νὰ εἶναι δυτικῶς τούτου, ὅπου ἡ σιμεντόστρωτος αὐτὴ καὶ ὁ παρακείμενος πορτοκαλλεῶν. Δυστυχῶς εἰς τὰς θέσεις ταύτας δὲν εἶναι δυνατὴ ἐπὶ τοῦ παρόντος ἡ ἐργασία, διότι ἀπαιτεῖ μεγάλας δαπάνας καὶ ἀπαλλοτριώσεις.

Ἀκρόπολις. Αἱ εἰς τὸν χῶρον τῆς ἀκροπόλεως τῆς Σπάρτης ἔρευναὶ κατὰ τὴν περίοδον ταύτην περιορίσθησαν κατ' ἀνάγκην εἰς ἀπομακρύνσεις χωμάτων παλαιότερων ἀνασκαφῶν καὶ κατεδάφισιν οἰκίας κατασκευασθείσης ἐνταῦθα κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ αἰῶνος. Εἰς τὸν ἀνασκαφέντα χῶρον τῆς κατεδαφισθείσης οἰκίας, τῆς ὁποίας ἀτυχῶς τὰ θεμέλια ἔφθανον μέχρι τοῦ βάρους τῶν δύο μέτρων, εὐρέθησαν ἐλάχιστα μόνον ὄστρακα ὄλων τῶν περιόδων. Τὰ κτήρια τῶν ἑλληνιστικῶν καὶ τῶν παλαιότερων περιόδων, τὰ ὅποια εἶχον σημειωθῆ κατὰ τὰς ἐρεῦνας τῶν παρελθόντων ἐτῶν εἰς τὰς δύο πλευράς τοῦ νέου τούτου κτηρίου, ὡς καὶ ὁ ὑδραγωγός, ὁ ὁποῖος βαίνει ἀπὸ Δυσμῶν πρὸς Ἀνατολάς, δὲν εὐρέθησαν καὶ φαίνεται ὅτι κατεστράφησαν κατὰ τὴν διάνοξιν τῶν θεμελιῶν τῆς οἰκίας. Οὕτω εἰς τὰς ζημίας τῆς βυζαντινῆς περιόδου, αἱ ὁποῖαι ἔχουν ὀλοκληρωθῆ κατὰ τὴν ἐποχὴν τοῦ Ὁσίου Νίκωνος, ὡς ἀποδεικνύεται καὶ ἐκ τῶν ἐργασιῶν τοῦ θεάτρου, προσετέθη ἐνταῦθα καὶ ἡ πλέον συστηματικὴ καὶ μεθοδικὴ καταστροφή τῆς ἐποχῆς μας.

Ἀνθοχώριον. Μικρὰ ἔρευνα εἰς τὴν περὶ τὸν ναὸν τῆς Ἀναλήψεως τοῦ Σωτῆρος αὐτὴν τοῦ χωρίου τούτου (εὐρισκομένου 20 χ/μετρα νοτίως

τῆς Σπάρτης καὶ 10 χ/μετρα περίπου δυτικῶς τοῦ δευτέρου τῶν θολωτῶν τάφων, τοὺς ὁποίους ἀνέσκαψεν ὁ ΤΣΟΥΝΤΑΣ εἰς τὴν Λακωνίαν, ἤτοι τοῦ τάφου τῆς Ἀρχύνας) ἐπεβεβαίωσε παρατηρήσεις γενομένας κατὰ τὸ παρελθὸν ἔτος. Τυχαῖα εὐρήματα κατὰ τὴν καλλιέργειαν εἰς τὸν ἀγρὸν τοῦ Λυκούργου Φορβῆ εἶχον φέρει εἰς φῶς ὀλίγα ἀρχαῖκὰ ὄστρακα, τὰ ὁποῖα ἐθεωρήθησαν σημαντικὰ διὰ τὴν περιοχὴν ταύτην. Ἐρευνα διεξαχθεῖσα εἰς ὀλίγας θέσεις τοῦ ἀγροῦ τούτου κατὰ τὸ παρελθὸν ἐπίσης ἔτος ἐνεφάνισεν ἔκτος τῶν ἀρχαῖκῶν ὄστράκων καὶ καλὰ δείγματα κεραμεικῆς τῶν γεωμετρικῶν καὶ τῶν ὑστερῶν μυκηναϊκῶν χρόνων, ὡς καὶ μολύβδινα εἰδώλια, ὅμοια πρὸς τὰ προερχόμενα ἐκ τοῦ ἱεροῦ τῆς Ὀρθίας καὶ τοῦ Μενελαείου. Ἡ μικρὰ ἐπίσης ἔρευνα τοῦ 1962 ἐπέδιωσε νὰ διασαφήσῃ τὸν χαρακτήρα τοῦ χώρου καὶ κυρίως νὰ μελετήσῃ τὴν πλησίον τῆς ἐκκλησίας τῆς Ἀναλήψεως τοῦ Σωτήρος θέσιν. Σκοπὸς ἦτο νὰ ἐξακριβωθῆ ἡ πιθανότης ὑπάρξεως ἀρχαίου ναοῦ ὑπὸ τὸν χριστιανικὸν καὶ ἡ γενικὴ στρωματογραφία. Διὰ σειρᾶς τομῶν καθ' ὅλας τὰς πλευρὰς τῆς μικρᾶς χριστιανικῆς ἐκκλησίας διεπιστώθησαν τὰ αὐτὰ καὶ εἰς τὸν ἀγρὸν Φορβῆ ἀποτελέσματα. Ἀπὸ τῆς ἐπιφανείας καὶ μέχρι τοῦ βάθους τῶν 0.50 - 0.60 μ. ὑπάρχει καλὸν στρώμα βυζαντινῶν καὶ ὑστεροβυζαντινῶν ὄστράκων, τὰ ὁποῖα ὅμως, παραδόξως, εἶναι ἀναμειγμένα καὶ μὲ πολλὰ ρωμαϊκά. Τοῦτο ὀφείλεται πιθανώτατα εἰς τὴν ἀνάμειξιν τῶν χωμάτων τὴν γενομένην κατὰ τὴν κατασκευὴν τῶν θεμελιῶν τοῦ χριστιανικοῦ ναοῦ. Ἡ διαταραχὴ αὕτη δὲν παρουσιάζεται πλησίον τοῦ φράκτου, ὃ ὁποῖος χωρίζει τὸν περίβολον τῆς ἐκκλησίας ἀπὸ τὸν ἀγρὸν Φορβῆ. Ἐνταῦθα εὐρέθησαν ἀμιγῆ τὰ βυζαντινὰ μέχρι τοῦ βάθους τῶν 0.60 μ., ἐνῶ ἀπὸ τοῦ 0.80 μ. εὐρέθη στρώμα μελαμβαφῶν ὄστράκων τῶν ἑλληνιστικῶν καὶ τῶν κλασσικῶν χρόνων. Πλουσιώτερον καὶ χαρακτηριστικώτερον εἶναι τὸ ἀρχαῖκόν στρώμα, τὸ ὁποῖον κατέχει τὸ βάθος ἀπὸ 1.20 μέχρι 2.00 μ. καὶ ἔχει τυπικὰ ὄστρακα τῆς περιόδου ταύτης ὁμοῦ μετὰ μολυβδίνων εἰδωλίων. Ἐνδιαφέρον παρουσιάζει ἡ πλευρὰ αὕτη, διότι βαθύτερον ἀκόμη παρουσιάζεται γεωμετρικὸν στρώμα ὅπου καὶ πάλιν τὰ χρώματα εἶναι τεταραγμένα παλαιότερον, ὡς προκύπτει ἀπὸ τὴν παρουσίαν καὶ μυκηναϊκῶν λειψάνων. Τὸ μυκηναϊκὸν στρώμα εἶναι σαφέστερον ἀπὸ τοῦ βάθους τῶν 2.40 μ. μέχρι τοῦ βάθους τῶν 3.50 μ. μὲ ὑπεροχὴν ὄστράκων προερχομένων ἀπὸ ὑψίποδα ἀγγεῖα. Μία ἄλλη τομὴ εἰς τὸ κέντρον ἀκριβῶς τοῦ χώρου τοῦ εὐρισκομένου ἐντὸς τοῦ περιβόλου τῆς ἐκκλησίας καὶ βορείως αὐτῆς ἀπέδωσε πλῆθος ὄστράκων ὄλων τῶν ἐποχῶν παραδόξως ἀναμειγμένων. Ὁλόκληρος ὁ χώρος περὶ τὴν ἐκκλησίαν τῆς Ἀναλήψεως κατὰ μίαν ἀκτῖνα περίπου 500 μέτρων παρουσιάζει πανταχοῦ τὴν ἰδίαν κατάστασιν, ἀφθονίαν δηλαδὴ ὄστράκων ὄλων τῶν περιόδων ἀναμειγμένων, ἐνῶ εἰς μερικὰ σημεῖα ἔχομεν καὶ λείψανα κατοικιῶν καὶ θεμελιῶν.

Ἴσως μίαν ἐξήγησιν τῆς καταστάσεως αὐτῆς δίδει ἡ παρουσία τῶν θεμελίων, τῶν ὁποίων ἡ κατασκευὴ ἔχει προκαλέσει τὴν πλήρη σχεδὸν ἀνατροπὴν τῆς στρωματογραφίας καὶ τὴν ἀνάμειξιν τῶν διαφόρων περιόδων. Πάντως διαπιστοῦται ἀναμφιβόλως ὅτι εἰς τὴν περιοχὴν ταύτην ἔχομεν ἄγνωστον συνοικισμόν μὲ ζωὴν ἀπὸ τῶν μυκηναϊκῶν μέχρι καὶ τῶν βυζαντινῶν χρόνων. Ἡ ἔκτασις, τὴν ὁποίαν φαίνεται ὅτι καλύπτει, εἶναι μεγαλυτέρα τῆς ἐκτάσεως τοῦ σημερινοῦ συνοικισμοῦ Ἀνθοχωρίου καὶ πρόβλημα εἶναι ποῦ πρέπει νὰ ἀναζητηθῇ τὸ κέντρον του. Ἡ ἔρευνα περὶ τὴν Ἀνά-

Εἰκ. 1. Ὁρθογώνιον κτίσμα Καλογωνιάς.

ληψιν, ἐνῶ ἔδειξε τὰ ἴδια χαρακτηριστικὰ λείψανα, ἅτινα εὐρίσκονται καὶ εἰς τὸν περὶ αὐτὴν χώρον, δὲν ἔδωκε στοιχεῖα ἀποδεικνύοντα τὴν ὕπαρξιν ἱεροῦ ὑπὸ τὴν χριστιανικὴν ἐκκλησίαν.

Καλογωνιά. Ἐξαιρετικῶς ἐνδιαφέρουσα ἀπεδείχθη ἡ μικρὰ ἔρευνα βορείως τοῦ προαστείου τῆς Σπάρτης Καλογωνιά καὶ εἰς τὸ κτήμα τοῦ κ. Π. Σκιαδᾶ. Εἰς τὸ ἀνατολικὸν ἄκρον τοῦ κτήματος αὐτοῦ ἦσαν ὄρατοι δύο μεγάλοι σχετικῶς κροκαλοπαγεῖς λίθοι, οἱ ὅποιοι ἔδωσαν τὴν ἀφορμὴν τῆς ἐρεῦνης, ὡς καὶ τὰ ἐλάχιστα ὄστρακα, τὰ ὁποῖα παρετηρήθησαν ἐπὶ τῆς ἐπιφανείας. Ἡ ἀνασκαφή, ἡ ὁποία, διὰ τὴν ὕπαρξιν εἰς τὴν μεταξὺ τῶν λίθων θέσιν δύο ἐλαιοδένδρων, δὲν ἐτελείωσε, παρουσίασε μικρὸν κτήριο ἀσφαλῶς ἀρχαϊκῶν χρόνων ἀλλὰ προφανῶς ἐπαναχρησιμοποιημένον. Πρόκειται περὶ μικροῦ ὀρθογωνίου κτίσματος (εἰκ. 1), μήκους 13 μ. καὶ πλάτους 8.50 μ., ἐκτισμένου εἰς τὰς γωνίας διὰ μεγάλων κροκαλοπαγῶν λίθων

καὶ μὲ ἄλλους παρομοίους λίθους κατ' ἀποστάσεις καὶ εἰς ἄλλας θέσεις τοῦ τοίχου. Πάντως τὸ μεγαλύτερον μέρος τῆς τοιχοδομίας ἀποτελεῖται ἐκ μικρῶν λίθων ἀτελῶς συνηρμοσμένων διὰ πηλοῦ, ἐνῶ εἰς μερικὰς θέσεις διακρίνεται καὶ ἡ χρησιμοποίησις ἀσβέστου. Τὰ φέροντα ἄσβεστον τμήματα προέρχονται πιθανώτατα ἐκ μεταγενεστέρων χρόνων ἐπισκευῆς, διότι καὶ τὸ δάπεδον τοῦ οἰκοδομήματος, εὐρισκόμενον σχεδὸν εἰς τὸ ὕψος τῆς σημερινῆς ἐπιφανείας τοῦ ἐδάφους, ἦτο κατεσκευασμένον ἐκ κουρασάνιου μεμειγμένου μετ' ἀσβέστου. Ὅστρακα ἐλάχιστα, μᾶλλον ἀσήμαντα ἦλθον εἰς φῶς κατὰ τὸν καθαρισμὸν τῶν περὶ τὰ θεμέλια θέσεων. Μόνον εἰς τὴν ἀνατολικὴν πλευρὰν καὶ εἰς βάθος 0.60 μ. παρουσιάσθησαν ὀλίγα μελαμβαφῆ ὄστρακα, ἐνῶ εἰς τὴν δυτικὴν πλευρὰν εὐρέθησαν ἀφθονοὶ μεγάλοι πλίνθοι ἐκ τῶν συνήθων κατὰ τοὺς ρωμαϊκοὺς χρόνους. Δυστυχῶς εἰς τὸ ἐσωτερικὸν τοῦ κτίσματος δὲν δυνάμεθα νὰ προχωρήσωμεν εἰς βάθος λόγῳ τῶν δύο ἐλαιοδένδρων. Μόνον κατὰ τὴν ΝΑ. γωνίαν ἐγένετο ἐνδιαφέρον εὕρημα. Πρόκειται περὶ τμήματος ἀκροκεράμου πιθανώτατα μὲ ἀνάγλυφον παράστασιν τοῦ κάτω μέρους γυναικείου προσώπου, ἐνθυμίζοντος τὰς ἀκροκεράμους τῶν ἰταλιωτικῶν ἱερῶν Δυστυχῶς τὸ ἀνάγλυφον εἶναι σχεδὸν ἐντελῶς κατεστραμμένον καὶ μόνον τὸ περιγράμμα τῆς μορφῆς ἀναγνωρίζεται, μὲ τὴν σιαγόνα καὶ τμήμα τῆς ρινὸς καὶ τῶν παρειῶν. Ὅσον δύναται νὰ ἀναγνωρισθῆ, ἀνήκει εἰς γυναικεῖον πρόσωπον καὶ εἰς τοὺς ἀρχαίκοις χρόνους. Τὴν περὶ τῆς ἐποχῆς ὑπόθεσιν ἐνισχύει ἡ εἰς τὴν ἰδίαν θέσιν εὑρεσις καὶ δύο μικρῶν ἀγγείων ἐκ τῶν συνήθων μικροσκοπικῶν ἀγγείων τῶν ἀρχαϊκῶν χρόνων, τὰ ὅποια κατακλύζουν ὅλα τὰ λακωνικὰ ἱερά. Ὡς ἐσημειώθη, ἡ ἔρευνα ἔνεκα τῶν ἐλαιοδένδρων δὲν ἠδυνήθη νὰ προχωρήσῃ ὅσον θὰ ἔπρεπε καὶ διὰ τοῦτο εἶναι δύσκολον νὰ εἴπῃ τις μετὰ βεβαιότητος περὶ τοῦ χαρακτῆρος τοῦ μικροῦ κτίσματος. Πάντως ἡ παρουσία τοῦ μετ' ἀναγλύφου ἀκροκεράμου, δικαιολογουμένου μόνον εἰς ἱερόν, ὡς καὶ τῶν μικροσκοπικῶν ἀγγείων, δικαιολογεῖ τὴν ὑπόθεσιν, ὅτι τὸ μικρὸν τοῦτο καὶ ἄγνωστον οἰκοδόμημα εἶναι παρόδιον λακωνικὸν ἱερόν πιθανώτατα εἰς ὁδὸν ἀπὸ Σπάρτης πρὸς Μενελαίειον, ἀφοῦ μάλιστα εὐρίσκεται ἀπέναντι ἀκριβῶς τοῦ Μενελαείου.

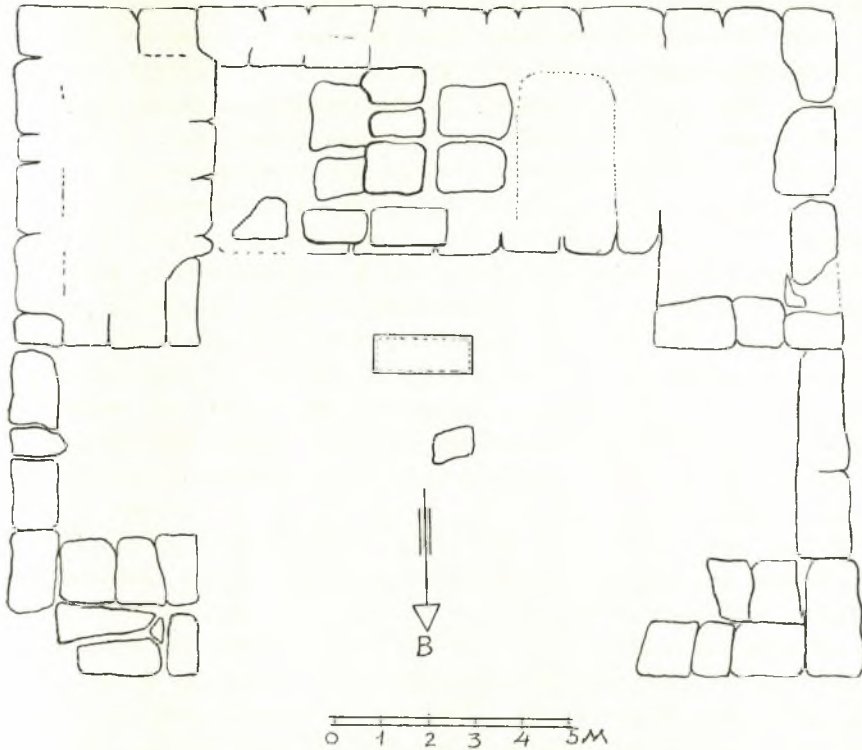
Ψυχικό. Βωμὸς ἢ ἱερόν. Εἰς τὸν συνοικισμὸν τῆς Σπάρτης Ψυχικό, τὸν εὐρισκόμενον ΝΑ. καὶ εἰς ἀπόστασιν 1500 μ. ἀπὸ τοῦ κέντρου τῆς πόλεως καὶ ἀκριβέστερον εἰς τὸ ἀνατολικῶς τοῦ νεκροταφείου κτῆμα τῶν ἀδελφῶν Γεωργίου καὶ Λεωνίδα Μανουσάκη, εἶχε διαπιστωθῆ ἡ ἐντὸς βατῶνος ὑπαρξίς τεσσάρων μεγάλων κροκαλοπαγῶν ὀγκολίθων. Ἡ ὁμοιότης μὲ τοὺς λίθους τῆς Καλογωνιάς, ὡς καὶ ἡ παρουσία τῶν πυκνῶν βάτων εἰς τὴν θέσιν—ἐνδειξίς ὅτι δὲν ἦτο δυνατὴ ἡ καλλιέργεια λόγῳ τῆς ὑπάρξεως καὶ ἐνταῦθα ἀφανῶν καὶ εἰς ἐλάχιστον βάθος εὐρισκομένων λί-

θων—προεκάλεσε τὴν ἔρευναν. Τὰ ἀποτελέσματα ἦσαν ἐκπληκτικά· διότι ὄχι μόνον ἔφεραν εἰς φῶς ἔν ἐντελῶς ἄγνωστον μνημεῖον τῆς σπαρτιατικῆς ἱστορίας, ἀλλ' ἀπεκάλυψαν καὶ μίαν ἰδιότυπον ἀρχιτεκτονικὴν μορφήν. Ἡ ἐργασία δὲν ἐτελείωσε, διότι ἀκριβῶς ἐντὸς τοῦ πρὸς ἀνασκαφὴν χώρου εὐρίσκονται καὶ πέντε ἐλαιόδενδρα, τὰ ὅποια πρέπει νὰ ἐκριζωθοῦν διὰ νὰ προχωρήσῃ εἰς ἀρκετὸν βάθος ἡ ἀνασκαφὴ καὶ νὰ ὀλοκληρώσῃ ὅ,τι ὑπόσχεται. Εἰς τὴν καλλιεργομένην ἐπιφάνειαν ὁ χώρος παρέσχε μόνον ἐλάχιστα ὄστρακα τῶν ὑστέρων χρόνων ὡς καὶ μέγαν ἀριθμὸν κεράμων, ὄλων τῶν ἐποχῶν. Δι' ἀνασκαφῆς βάθους 0.20 μ. διεκρίθη σαφέστατα ἡ μεσημβρινὴ πλευρὰ μεγάλου οἰκοδομήματος (πίν. 121α), μήκους 17.60 μ., κατεσκευασμένου διὰ μεγάλων κροκαλοπαγῶν λίθων, ἐπὶ τῶν ὁποίων ἐπικάθηται καὶ οἱ ὀλίγοι ὄρατοὶ πρὸ τῆς ἀνασκαφῆς λίθοι, καλυπτόμενοι σχεδὸν καὶ ἀπὸ τὰς βάτους. Ἡ συνέχεια τῆς ἐργασίας καὶ πρὸς τὰς ἄλλας πλευρὰς ἀπεκάλυψεν εὐκόλως τὸ γενικὸν περίγραμμα τοῦ οἰκοδομήματος, τὸ ὁποῖον ἔχει μῆκος μὲν 17.60 μ. πλάτος δὲ 14 μ. Διὰ τῆς ἀνασκαφῆς καὶ εἰς τὸ ἔσωτερικὸν τοῦ κτηρίου, παρὰ τὰς δυσκολίας τὰς ὁποίας δημιουργεῖ ἡ παρουσία δύο ἐλαιοδένδρων, διεπιστώθησαν σημαντικαὶ διαφοραὶ εἰς διάφορα σημεῖα. Εἰς τὴν ΒΑ. πλευρὰν δὲν εἶναι συνεχῆς ὁ τοῖχος ἀλλ' ἀφήνει ἀνοιγμα πλάτους 9 μ. σχεδόν, εἶδος μεγάλης εἰσόδου μὲ ἐκατέρωθεν τοίχους, μήκους 2.50 μ. καὶ πλάτους πάλιν 2.50 μ., ἐκτισμένους διὰ λίθων οὐχὶ καλῶς συνδεδεμένων μεταξύ των. Ἡ ἀπέναντι τῆς εἰσόδου αὐτῆς πλευρὰ παρουσιάζει ἄλλην ἰδιομορφίαν, διότι δὲν εἶναι τοῖχος ἀλλ' εἶδος ἐξέδρας ἢ κρηπιδώματος, πλάτους πρὸς τὰ δύο ἄκρα 7.00 μ. καὶ εἰς τὸ μέσον, ὅπου ὑπάρχει εἶδος ἔσοχῆς, 5.00 μ. Εἰς τὸ κέντρον ἀκριβῶς τῆς βάσεως ἢ τοῦ κρηπιδώματος αὐτοῦ ὑπάρχει ἐξέδρα, πλάτους 3.40 μ., μήκους 5.00 μ., — καὶ ἀκριβῶς ἐδῶ ἦσαν οἱ ἐξέχοντες καὶ ὄρατοὶ πρὸ τῆς ἀνασκαφῆς λίθοι —, πρὸς τὰς δύο πλευρὰς τῆς ὁποίας τὸ ἐπίπεδον μὲ πάτωμα ἐκ λίθων εἶναι ταπεινότερον, σχηματίζον εἶδος κοιλωμάτων, ἀνίσων μεταξύ των. Οἱ τοῖχοι τῶν δύο ἄλλων πλευρῶν εἶναι κανονικοί, πάχους 0.90 μ. (πίν. 121α). Ἡ ἀνασκαφὴ εἰς τὸ ἔσωτερικὸν ἀπέδωκε μέχρι τοῦ βάθους τῶν 0.40 μ. κοινὰ ὄστρακα τῶν Ρωμαϊκῶν χρόνων καὶ ἐλάχιστα ἑλληνιστικά. Εἰς μίαν μόνον θέσιν ἡ ἀνασκαφὴ προεχώρησε βαθύτερον ἀκριβῶς πρὸ τῆς ἐξέδρας καὶ εἰς ἀπόστασιν 1.60 μ. πρὸ αὐτῆς, ὅπου δὲν ὑφίσταται κίνδυνος διὰ τὰ ἐλαιόδενδρα καὶ ἐδῶ εἰς τὸ βάθος τῶν 0.60 μ. ἦλθεν εἰς φῶς τάφος, μήκους 2.00 μ., κενός (πίν. 121β), ἐκτισμένος διὰ πλίνθων καὶ κατεστραμμένος. Ὅστ' ἀ δὲν εὐρέθησαν οὔτε κτερίσματα, ἀλλὰ κατὰ τὴν πρὸς τὴν ἐξέδραν πλευρὰν του χωρὶς ἄμεσον σχέσιν μὲ τὸν τάφον καὶ εἰς βάθος 0.60 - 1.10 μ. εὐρέθησαν διάφορα μαρμάρινα ἀντικείμενα, μεταξὺ τῶν ὁποίων τεμάχια ποδῶν καὶ χειρῶν παιδικῶν μαρμαρίνου ἀγαλματίου τῶν ὑστέρων χρόνων, μαρ-

μάρινον τεμάχιον ἀγαλματίου, ζώου πιθανώτατα, καὶ θραύσματα ἀκαθορίστων μαρμαρίνων ἀγαλμάτων. Τὸ πλεόν ὅμως ἐνδιαφέρον εὗρημα ἐνταῦθα ἦτο σειρά πλάκων ἐπίσης μαρμαρίνων φερουσῶν παραστάσεις ἀνθεμίων ἀναλόγων πρὸς τὰς παρουσιαζομένας εἰς λακωνικὰ ἀνάγλυφα καὶ εἰς ἀττικὰς σαρκοφάγους καὶ ἐνδιαφέροντα συνδυασμὸν θεμάτων, χαρακτηριστικῶν τῶν ἐλληνιστικῶν χρόνων. Δύσκολον εἶναι νὰ καθορισθῇ ἀπὸ ποῦ ἀκριβῶς προέρχονται τὰ ἐν λόγῳ μαρμάρινα τεμάχια, ἐν τῶν ὁποίων, ὡς μαρτυρεῖ ἡ διακόσμησις τῆς στενῆς πλευρᾶς του, ἀνήκει προφανῶς εἰς γωνίαν ἢ γύρισμα, ἀλλ' ἡ ὅλη κόσμησις των ὑποδεικνύει ὅτι προέρχονται ἀπὸ διάκοσμον τμήματος τοῦ οἰκοδομήματος, ἴσως τῆς ἐξέδρας. Ἄπαντα τὰ ἐν λόγῳ μαρμάρινα μετ' ἀναγλύφου κοσμήσεως τεμάχια εὗρέθησαν μεταξὺ τοῦ τάφου καὶ τῆς ἐξέδρας (πίν. 122α) τεθραυσμένα καὶ διεσκορπισμένα καὶ ἴσως ἢ κατάστασις των αὐτῆ προέρχεται ἐκ τῆς πτώσεώς των ἀπὸ ὕψηλά. Ἡ πιθανότης νὰ συνδέωνται μὲ τὸν τάφον, ὡς ἐπένδυσίς του ἐξωτερική, δὲν δύναται νὰ συζητηθῇ κυρίως λόγῳ τῆς καταστάσεως εἰς τὴν ὁποίαν εὗρέθησαν, διότι, ἂν ἦσαν ἐπένδυσις τοῦ τάφου, δὲν εἶναι νοητὴ ἢ συντριβή των. Αἱ μετ' ἀναγλύφων πλάκες εὗρέθησαν ὅλαι εἰς τὴν αὐτὴν θέσιν καὶ εἰς χῶρον μήκους 1.80 μ., πλάτους 1.10 μ., βάθους 0.50 μ., ἐνῶ τὰ τεμάχια τῶν μαρμαρίνων ἀγαλμάτων εὗρέθησαν ἀνατολικῶς τοῦ τάφου καὶ εἰς μικρότερον βάθος. Δυτικῶς τοῦ τάφου εὗρέθησαν καὶ δύο ἄλλα ἀρχιτεκτονικὰ τεμάχια, τὸ ἐν τῶν ὁποίων, λίαν τεθραυσμένον, ἐνθυμίζει ἀετωματώδη ἀπόληξιν ἐπιτυμβίου στήλης ἢ κάτι ἀνάλογον.

Ἐν ἐπαφῇ σχεδὸν πρὸς τὴν ἐξέδραν καὶ εἰς βάθος 1.00 μ. εὗρέθη ἐνδιαφέρον στρώμα ὀστέων καὶ τεμαχίων ἀγγείων τῶν ἐλληνιστικῶν καὶ τῶν Ρωμαϊκῶν χρόνων κατὰ τὸ πλεῖστον ἀκοσμητῶν. Μεταξὺ αὐτῶν ὑπάρχουν καὶ τινὰ μεγαλύτερα τεμάχια πίθων μὲ τὰς χαρακτηριστικὰς ραβδώσεις, τὰ ὁποῖα ἀνήκουν ἴσως εἰς παλαιότερους χρόνους. Ἡ ἀνασκαφὴ εἰς τὸν ἄλλον χῶρον τοῦ μνημείου τούτου δὲν ἐπροχώρησε πέραν τοῦ βάθους τῶν 0.40 μ., ἀλλ' εἰς τὸ βάθος τοῦτο πρὸ τοῦ τάφου εὗρέθη εἶδος βάσεως, ἐπὶ τῆς ὁποίας ἔβαινε ἴσως ἄγαλμα ἢ στήλη. Μὲ τὴν ἀνασκαφὴν μέχρι τοῦ βάθους αὐτοῦ εἰς τὸ ἐσωτερικὸν ὡς καὶ ζώνης, πλάτους 0.60 μ., ἔξω τοῦ κτηρίου, ὅπου πάλιν ὑπάρχουν σχεδὸν ἐν ἐπαφῇ δύο ἀκόμη ἐλαιόδενδρα, ἀποκατεστάθη πλήρως τὸ σχῆμα τοῦ οἰκοδομήματος (εἰκ. 2). Πρὸκειται περὶ ἰδιοτύπου ἀρχιτεκτονικοῦ σχήματος ἔχοντος μακρινὰς ἀναλογίας πρὸς τὸ Ἀμυκλαῖον καὶ περισσοτέρας ἀκόμη πρὸς τοὺς μεγάλους μικρασιατικοὺς βωμούς (π. χ. τοὺς βωμοὺς τοῦ ναοῦ τῆς Ἀθηνᾶς τῆς Πιρηνῆς ἢ τοῦ βωμοῦ τῆς Ἀρτέμιδος τῆς Μαγνησίας τῆς ἐπὶ Μαιάνδρῳ, τηρουμένων, ἐννοεῖται, τῶν ἀναλογιῶν καὶ ἀκόμη περισσότερον τῶν διαφορῶν). Οἱ τοῖχοι

εἶναι ἐκτισμένοι διὰ μεγάλων κροκαλοπαγῶν λίθων, ὑπερβαινόντων τὸ ἐν μέτρον μήκος ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον καὶ τὸ ὕψος τῶν 0.50 - 0.80 μ. (πίν. 122β). Εἰς τὴν πλευρὰν τῆς ἐξέδρας δὲν διακρίνονται ἐμφανῆ δείγματα συνδετικῆς ὕλης, ἀλλὰ πιθανώτατα τοῦτο ὀφείλεται εἰς τὴν μὴ ἐπαρκῆ ἀνα-

Εἰκ. 2. Ψυχικό. Τὸ σχέδιον τοῦ βοιωτικοῦ οἰκοδομήματος.

σκαφικὴν μελέτην τοῦ ἐξωτερικοῦ μέρους, ἐπειδὴ ὑπάρχουν τὰ ἐλαιόδενδρα. Εἰς τὰς δύο στενὰς ἐπίσης πλευράς, αἱ ὁποῖαι ἔχουν κανονικὸν πάχος, μόνον εἰς δύο θέσεις εἶναι καταφανῆ εἶδος ἀσβέστου, ἀλλὰ δὲν ἀποκλείεται νὰ προέρχεται τοῦτο ἀπὸ μεταγενεστέρων ἐπισκευῆν. Εἰς μίαν μόνον θέσιν καὶ εἰς τὸ δυτικὸν μέρος τοῦ παρὰ τὴν εἴσοδον τοῦ τοίχου (δεξιᾷ τῶ εἰσερχομένων), ὅπου δὲν ὑπῆρχε κίνδυνος διὰ τὰ ἐλαιόδενδρα, ἡ ἀνασκαφὴ προχωρήσασα κάτωθεν τῶν μεγάλων ὀγκολίθων ἀνεῦρε τοῖχον κατε-

σκευασμένον διὰ μικρῶν λίθων συνδεομένων διὰ παχείας ἀσβέστου, προφανῶς τῶν Ρωμαϊκῶν χρόνων. Εἰς τὸ αὐτὸ ὅμως βάθος παρὰ τὴν ἐξέδραν ὁ τοῖχος εἰς ἐλάχιστον τμήμα, ὅπου δοκιμαστικῶς ἀνεσκάφη, εἶναι κατεσκευασμένος διὰ μεγάλων λίθων ἄνευ συνδετικῆς ὕλης. Τοῦτο δημιουργεῖ τὴν πιθανότητα ἐπισκευῶν εἰς τμήματα τοῦ μνημείου ἔχοντα ὑποστῆ ζημίας ἄγνωστον διὰ ποῖον λόγον κατὰ τοὺς Ρωμαϊκοὺς χρόνους. Ἐννοεῖται ὅτι οὐχὶ ὀλίγα προβλήματα ἀναμένοντα ἀπάντησιν ἐτέθησαν διὰ τῆς ἀνευρέσεως τοῦ μνημείου τούτου. Τινὰ τούτων μένουσιν νὰ λυθοῦν μὲ τὴν συνέχισιν τῆς ἀνασκαφῆς, μετὰ ἀγορὰν ἢ ἀπαλλοτριώσιν τοῦ χώρου, καὶ μεταξὺ αὐτῶν ὁ προορισμὸς τοῦ οἰκοδομήματος αὐτοῦ, ἡ ἐποχὴ του, ἡ σχέσις του πρὸς τὸν ἐντὸς αὐτοῦ εὐρισκόμενον τάφον καὶ ἡ χρησιμοποίησις τῶν ἀναγλύφων πλακῶν. Ἄν ὁ τάφος ἦτο παλαιότερος τῶν Ρωμαϊκῶν χρόνων θὰ ἠδύνατο νὰ ὑποτεθῆ ὅτι ἔχομεν εἰς τὸ μνημεῖον ἐν ἓκ τῶν λακωνικῶν ἠρώων ἐκτὸς ἂν ὁ τάφος οὗτος ἐτέθη ἐπὶ ἢ παρὰ παλαιότερον τάφον. Δὲν δύναται ἐκ τῶν προτέρων νὰ ἀποκλεισθῆ ἡ πιθανότης ὑπάρξεως ἱεροῦ εὐρισκομένου εἰς σχέσιν πρὸς τὸ Ἀμύκλαιον, δεδομένου ὅτι τὸ νέον μνημεῖον εὐρίσκεται περίπου εἰς τὴν ὁδὸν, τὴν ὁποίαν ἠκολούθει ἡ περίφημος πομπὴ τῶν Ὑακινθίων. Ἐξ ἄλλου τὸ σχῆμά του ὑποδεικνύει τὴν πιθανότητα μεγάλου βωμοῦ. Ἡ ἀρχαία παράδοσις ἐλάχιστα βοηθεῖ ἵνα δοθῆ θετικὴ ἀπάντησις εἰς τὰ ἐν λόγῳ ζητήματα ἐκτὸς ἂν ἡ πρὸς Θεράπνην ὁδὸς διήρχετο ἐντεῦθεν (ΠΛΥΣ. ΙΙΙ 19.7): *Ἐτέρα δὲ ἐκ τῆς πόλεως ὁδὸς εἰς Θεράπνην ἄγει· κατὰ δὲ τὴν ὁδὸν Ἀθηναῖς ξόανόν ἐστιν Ἀλέας. Πρὶν δὲ ἦ διαβῆναι τὸν Ἐδρώταν, ὀλίγον ὑπὲρ τῆς ὄχθης ἱερὸν δείκνυται Διὸς Πλουσίου.* Ἡ θέσις εἶναι πράγματι «ὀλίγον ὑπὲρ τῆς ὄχθης» καὶ ἂν σημειωθῆ ὅτι καὶ τὸ τεῖχος τῆς πόλεως διήρχετο πλησίον τῆς περιοχῆς τοῦ νέου μνημείου, ἴσως παρὰ τὸ νεκροταφεῖον τῆς πόλεως, δὲν ἀποκλείεται νὰ ἦτο ἐδῶ ἡ πρὸς Θεράπνην ὁδός. Ἐνισχυτικὸν στοιχεῖον μιᾶς τοιαύτης πιθανότητος, τοῦ νὰ εὐρισκώμεθα δηλαδὴ πρὸ τοῦ ἱεροῦ τοῦ Διὸς Πλουσίου, ἦτοι μιᾶς Χθονίας λατρείας, εἶναι καὶ τὸ ἰδιότυπον σχῆμα τοῦ οἰκοδομήματος, τὸ ὁποῖον πλησιάζει περισσότερον πρὸς βωμὸν καὶ ἐξηγεῖται μὲ τὴν ἰδιομορφίαν τῆς λατρευομένης θεότητος. Ὁ ἐντὸς τοῦ ἱεροῦ τάφος, ἐκτισμένος δι' ὀπτοπλίνθων, ἀνήκει ἀσφαλῶς εἰς τοὺς Ρωμαϊκοὺς χρόνους ἀλλὰ τὸ ἐρώτημα, ὅπερ τίθεται, εἶναι διατι ἦτο κενός. Ἦτο μήπως εἶδος κenoταφίου σχετιζόμενον μὲ τὴν πρὸ τοῦ τάφου βάσιν, ὅπου ὑφίσταται ἡ πιθανότης νὰ εὐρίσκητο ἄγαλμα; Εἰς τὴν περίπτωσιν ταύτην διὰ ποῖον; Τὸ οἰκοδόμημα, ὅπως ἀποδεικνύεται ἀπὸ τὰ μετ' ἀνθεμίον ἀνάγλυφα, ἐὰν αὐτὰ ἀνήκουν εἰς τὸν κόσμον του, καὶ ἀπὸ μερικὰ ὄστρακα ἀνέρχεται εἰς τοὺς ἑλληνιστικοὺς καὶ ἴσως καὶ εἰς παλαιότερους χρόνους, ἂν καὶ οὐσια-

στικῶς τὸ ζήτημα τῆς χρονολογίας του θὰ λυθῆ διὰ τῆς συνεχίσεως τῆς ἀνασκαφῆς. Συνοπτικῶς δύναται νὰ λεχθῆ ὅτι διὰ τοῦ νέου μνημείου ἡ Σπάρτη ἀπέκτησεν ἓν σημαντικὸν ἀρχαῖον οἰκοδόμημα σφζόμενον σχετικῶς καλῶς εἰς τὰ βασικά του στοιχεῖα καὶ ὄρατὸν κατὰ τμήματα μέχρι τοῦ ὕψους τοῦ 1.50 μ. ὑπὲρ τὴν ἐπιφάνειαν τοῦ ἐδάφους, τὸ ὁποῖον ἀποτελεῖ καὶ ἀφετηρίαν διὰ τὴν διερεύνησιν τῶν δυσκόλων προβλημάτων τῆς ιστορικῆς της πορείας.

ΧΡΥΣΑΝΘΟΣ ΧΡΗΣΤΟΥ

α. Ψυχικό. Είσοδος και κρηπίδωμα ἢ ἐξέδρα βωμοῦ.

β. Τάφος Ρωμαϊκῶν χρόνων εἰς τὸ ἐσωτερικὸν τοῦ οἰκοδομήματος.

α. Ψυχικό. Τμήμα τῆς ἐξέδρας καὶ πρὸ αὐτῆς ἡ θέσις, ὅπου εὗρέθησαν τὰ ἐλληνιστικὰ ἀνάγλυφα.

β. Ψυχικό. Ἡ ἀνατολικὴ καὶ τμήμα τῆς βορείου πλευρᾶς τοῦ βομοειδοῦς οἰκοδομήματος.